

מסכת סנהדרין דף יא עמוד א

כי הא דיתיב רבי וקא דריש, והריח ריח שום, אמר: מי שאכל שום - יצא! עמד רבי חייא ויצא. עמדו כולן ויצאו. בשחר מצאו רבי שמעון ברבי לרבי חייא, אמר ליה: אתה הוא שציערת לאבא? אמר לו: לא תהא כזאת בישראל! ורבי חייא מהיכא גמיר לה - מרבי מאיר. דתניא: מעשה באשה אחת שבאתה לבית מדרשו של רבי מאיר, אמרה לו: רבי, אחד מכם קדשני בביאה. עמד רבי מאיר וכתב לה גט כריתות, ונתן לה, עמדו כתבו כולם ונתנו לה. ורבי מאיר מהיכא גמיר לה - משמואל הקטן. ושמואל הקטן מהיכא גמיר לה - משכניה בן יחיאל. דכתיב ויען שכניה בן יחיאל מבני עילם ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונשב נשים נכריות מעמי הארץ ועתה יש מקוה לישראל על זאת.

האם מותר לאדם לספר לשון הרע על עצמו?

רבים מספרים בהקשר לשאלה זו, את האנקדוטה על החפץ חיים, שפגש ברכבת נוסע נלהב אל החפץ חיים. משניסה הרב לשכנעו כי אין החפץ חיים כה צדיק, נענה בעברה וזעם. כשגילה הנוסע על מי שפך חמתו התנצל בדמעות, אולם – מספרת האגדה – החפץ חיים הודה לו על כך שלימד אותו, כי אסור לומר לשון הרע על עצמך. כך אכן למד ב'נפש הרב'² וכן פסק האדמו"ר מלובביץ'³.

הסיפור נחמד. אולם האם אכן הכרחי לאסור להלכה? נראה שהדבר נתון במחלוקת: היו שהביאו ראיה מדברי החפץ חיים עצמו, שמותר לומר לשון הרע על עצמך. למשל:

"דע עוד, דאפלו אם בתוך הגנות, שגנה את חברו, גנה את עצמו גם כן בזה הגנות גופא, ואפלו הקדים להתרעם על עצמו בזה, אפלו הכי מכלל דילטורי'א לא נפקי'⁴."

דן החפץ חיים רק בהגדרת לשון הרע על הזולת, לא על עצמו. נראה שזו, כשלעצמה, מותרת. מסוגייתנו עולה, שלעיתים הפללת עצמו עשויה להיות אף מצווה.

למדנו, על רבי שנכנס לשיעור ואמר: 'מי שאכל שום – יצא'. עמד רבי חייא ויצא. עמדו כולם ויצאו'. בבוקר אמר רבי חייא לבנו של רבי ש"ח ושלום שאוכל השום בבואו לבית מדרשו, אלא כדי שלא להלבין פניו של אוכל השום יצאתי⁵. מכאן למד החפץ חיים, שמותר ליטול אשמת הזולת על עצמך: "אם נעשה דבר שלא כהגון, ובא ראובן וישאל לשמעון: מי עשה את הדבר הזה? אפלו אם הוא מבין, שראובן חושדו בזה, אסור לו לגלות, מי שעשה את הדבר, אפלו אם ראה בעצמו, רק ישיב: אני לא עשיתי את הדבר. וכל זה שכתבנו הוא מצד הדין, אבל ראוי לבעל נפש, שיעשה לפנים משורת הדין, ולא ישמיט את עצמו מזה, במקום שיכול להיות, שיתודע להשואל, ויתבייש פלוגי על ידי זה, ויתר מזה מצינו בסנהדרין בכמה תנאים, שהטילו על עצמם האשמה, כדי שלא יתודע מי הוא החוטא, וכן איתא

¹ לימוד זה הוא הראשון שנכתב על ידי.

² עמוד קג.

³ אגרות קודש ו, א'תרכ"א, מובא בחבל נחלתו יד, סב.

⁴ חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל א סעיף ט.

⁵ רש"י ד"ה חס ושלום.

ב"ספר חסידים" סימן כ"ב וְזֶה לְשׁוֹנוֹ: וְאִם הוּא בְּחִבּוּרֵי בְנֵי אָדָם וְנִעְשָׂה דְּבַר אֶחָד שֶׁלֹּא כְּהֶגֶן, וְלֹא נֹדַע מִי הַחוּטָא, צָרִיךְ שְׂיֵאמַר: אֲנִי הוּא שְׁחָטָתִי, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹּא חָטָא⁶.

ההיתר של ספר חסידים מרחיק לכת מעבר למשתמע מסוגייתנו. בעוד שרבי חיה נתן להבין שהוא האשם, בספר חסידים התיר לומר 'חטאתי'. עדיין גבול לנטילת האשמה: "אבל לא יאמר אני הוא שעשה דבר זה שא"כ יאמר דבר שקר ועל ידי שיאמר אני הוא שחטאתי יש במשמע נמי האי דבר שלא כהוגן שנעשה ומכח זה החוטא נמי לא יבוש⁷". "הקשה עליו החיד"א ב'מראית העין', דהרי מפורש בסוגיין דשמואל הקטן אמר: 'אני הוא שעליתי שלא ברשות'.. ו..ל.. אין הכוונה שהוציא מפיו דברים אלו ממש, אלא אמר דברים דמשמע מינייהו כך, ולעולם יש לפרשם שאינו משקר או שבלבו כיוון על עליה אחרת שעלה לאותו מקום.. שלא ברשות" ועדיין יש לאסור שקר ממש⁸.

המהרש"א חולק על רש"י ומבאר שהיה ברור שלא רבי חיה אכל את השום: "וקשה, כיון שכולם יצאו אחר רבי חיה ע"כ שידעו שר' חיה לא יצא משום שהוא אכל השום אלא כדי שלא יתבייש האוכלו, ולכך יצאו גם הם. וא"כ, אינו דומה שר"ש לא ידע ולא יבין את זה, דלמה יצאו כולם⁹. ונראה לפרש דודאי ידעו כולם גם ר"ש, שהוא לא היה האוכל ולכך יצאו כולם. וה"ק: אתה שציערת את אבא- במה שיצאת מבית המדרש ויצאו כולם אחריו וציערת אבא על ביטול תורה לפי אותה שעה, שלא היה לך לצאת רק האוכלו היה לו לצאת לבדו. וא"ל לא תהא כזאת בישראל דודאי ביטול תורה הוא עון וחטא אבל לבייש אחד מישראל לא תהא כזאת עבירה גדולה בישראל וטוב לבטל תורה מלבייש בן ישראל¹⁰". לפי זה, אין מכאן ראייה ליטול אשמת אחרים, שלא עלה על דעת איש שרבי חיה אכל שום.

בבן יהוידע מתרץ, שרבי שמעון יכול היה לחשוב שאכן רבי חיה אכל שום, והאחרים יצאו אחריו לכבודו, שלא יצא לבד.

לכאורה הדוגמאות שבהמשך הסוגיה, משמואל הקטן, רבי מאיר ושכניה, כוללות נטילת אשמה עצמית, אולם כתב בערוך לנר: "י"ל דלכאורה יש סברא שלא להעיר חשד אחרים שיכשול אותם להיות חושד בכשרים, ולזה קאמר דר"ח עשה כן דגמר מר"מ, דאע"ג דהיה יכול לברר מי הוא שריחו נודף ע"י שיריחו בפיו, עכ"ז יצא שהיה מובטח שע"ז יצאו גם הבלתי נחשדים ולא יבוש אדם שהרי ר"מ ג"כ לא היה בכלל החשד, שהרי אמרה אחד מכם קדשני בביאה ולא אמרה אתה

⁶ חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל י סעיף יז.

⁷ פירוש קדמון על ספר חסידים.

⁸ בן יהוידע.

⁹ תירץ בערוך לנר כאן: "לעולם סבר דר"ח היה באמת מדיצא תחלה, ומה שיצאו האחרים סבר שעשו כן מפני כבודו של ר"ח שלא יחשדוהו שהוא היה ממה שיצא לבדו".

¹⁰ בחשוקי חמד מסתפק למעשה: "יתכן אף לפי המהרש"א שרבי חיה אמר שמוטב לבטל תורה ולא לבייש אדם מישראל, היינו דוקא כאשר מביישו ברבים לעיני כולם, ואילו בעניינו כאשר אפשר להעיר לו רק בינו לבינו, ואין כאן ביוש גדול כל כך, יתכן שאף לרבי חיה הדבר מותר, כי לא מלבין פניו ברבים. עוד יש לחלק שבסנהדרין הנידון היה לבטל בגלל אוכל השום שעור אחד, אבל כאן ש.. מגיע לשיעור באופן קבוע, אם לא יעירו לו, השיעור יתבטל לגמרי, אולי מותר להעיר לו לכ"ע. אך יש גם מקום לחלק לאידך גיסא, שתלמיד המגיע לשיעור, יש עליו לדעת להגיע בצורה כזאת שלא תפריע לשיעור, וכל תלמיד יודע שיש הרבה אנשים שהשום מפריע להם, ולכן כשאכל שום קודם שבא לשיעור פשע, לפיכך סבר רבי שמותר לביישו, אך קצב העובד למחיתו שלא פשע, ואדרבה הוא מוכר בשר לטובת כל הציבור שיהיה להם עונג שבת ויו"ט, אולי גם רבי מודה שאסור לביישו, וצ"ע".

ואעפ"כ הכניס ר"מ עצמו בחשד ע"י שכתב גט אכן גם מר"מ לא היה ברור כ"כ שלא נחשד, כיון דעכ"פ אמרה אחד מכם אבל למד משמואל הקטן שזה ודאי לא היה בכלל חשד לר"ג לא בלבד לפירש הי"מ שר"ג עצמו זימנם הרי ידע שזימן לשמואל הקטן ואפילו לפירוש הר"ן שהשליח זימנם הרי ידע שיש להתברר ע"י שליח ואעפ"כ ירד וגם משמואל הקטן אין ראיה כ"כ דעכ"פ היה נחשד לשאר המזומנים אבל ביותר ראיה מיהושע...". לפי זה לא היה רגע שרבי חיא נחשד באכילת השום. מכל מקום גם אם קיים היתר, יתכן שהוא מוגבל למצב בו מצילים כבוד אחרים¹¹. כך עולה מדברי המאירי¹²: "מדרכי הסלסול אם הוא מוכיח על דבר שצריך תיקון לשעתו, עד שיודע מתוך כך אותו שהתוכחת מתגלגל עליו - להיות אחרים **מראים עצמם** כאלו הם הם הראויים לאותה תוכחת".

ומה עם הסיפור המפורסם? לא פשוט ללמוד מסיפורים. בגרסה אחת, דברי החפץ חיים בסיום הסיפור מופיעים באופן קצת שונה: "בשביל מה הוא זקוק למחילה? ... סבור היה שאני צדיק, אבל מכיוון שלא ידע אין כאן כל אשמה מצידו, סוף סוף הלא נודע לו שאינני צדיק, ומה מקום למחילה יש כאן?..."¹³. אם כן שב החפץ חיים ודיבר על עצמו..

מרתק לדמיין, איזו אווירה ציבורית יכולים לייצר אנשים המוכנים לכסות על אשמת זולתם, אפילו במחיר שמם הטוב.

¹¹ כך עולה ממהרש"א ד"ה ורבי חיא.

¹² בתחילת העמוד.

¹³ מעשי למלך, חפץ חיים על התורה, בהעלותך עמוד קצ"ו.